

הקולוניאליזם האירופי, ילידי אמריקה ועשרת השבטים:

שאלות של אתניות ועיצוב זהות בקהילה היהודית הספרדית באמסטרדם

ד"ר לימור מינץ-מנור, האוניברסיטה העברית בירושלים

במפגש זה נעמוד על תהליך הבניית הזהות הדתית והאתנית בקרב הפזורה הספרדית המערבית ועל היחס ל"אחר" באמצעות הדיון בחיבורו של מנשה בן ישראל "מקוה ישראל", שנדפס בשנת 1650 באמסטרדם. חיבורו של מנשה בן ישראל דן בשאלת מוצאם של ילידי אמריקה והקשר המשוער בינם לבין עשרת השבטים, שאלות שקיבלו תשומת לב רחבה באירופה המערבית החל מהמחצית השנייה של המאה השש-עשרה ואילך.

מנשה בן ישראל, קונברסו לשעבר ממוצא פורטוגלי, הגיע לאמסטרדם בצעירותו עם משפחתו, שהיתה בין הראשונות שהצטרפו לקהלים היהודים הספרדים שהוקמו בעיר בראשית המאה. מנשה למד במוסדות הקהילה, שימש כרב והיה מחבר פורה ובעל בית דפוס. חיבורו 'מקוה ישראל' יצא לאור בשתי מהדורות מקבילות בלטינית ובספרדית בבית הדפוס שהקים בעיר מושבו, ובשנים הבאות תורגם לכמה לשונות ונפוץ בעיקר בארצות השפלה ובאנגליה.

מנשה בן ישראל פתח את "מקוה ישראל" בסיפורו של הקונברסו אנטוניו דה מונטסינוס, שהעיד בפניו מספר שנים קודם לכן על פגישתו המופלאה עם צאצאי עשרת השבטים ביערות 'גרנדה החדשה' בדרום אמריקה. סיפור זה שימש נקודת מוצא לדיונו הרחב של מנשה בשבעים ושניים סעיפי החיבור במספר נושאים מרכזיים, ביניהם: מוצאם של ילידי אמריקה, עדויות על מקומות המצאם של עשרת השבטים, הדמיון וההבדלים בין ילידי אמריקה לעשרת השבטים ואף שאלת קיבוץ הגלויות וזמן הגאולה.

הדיונים ב"מקוה ישראל" בשאלת מוצאם של ילידי אמריקה והקשר המשוער בינם לבין עשרת השבטים, היו הראשונים שנדונו בחיבור פרי עטו של יהודי, אך חשיבותו של החיבור אינה טמונה דווקא בנושא בו הוא דן, שכן שאלות אלו קיבלו תשומת לב רחבה במדינות אירופה המערבית בתקופה זו ועוד קודם לכן בכתבים רבים פרי עטם של נוצרים קתולים ופרוטסטנטים; הדבר שמייחד את החיבור הוא האופן המורכב בו הציג מנשה בן ישראל את הנושא, והעמדה שגילה ביחס לשאלת הקשר בין ילידי אמריקה לבין עשרת השבטים. חיבור זה משקף במידה רבה את מערכת הזיקות המורכבת של המחבר ושל הקונברסו לשעבר לגורמים השונים שלקחו חלק בשיח על "העולם החדש". מורכבות זו מתחדדת כאשר בוחנים את יחסם של כמה מבני הפזורה לישויות הקולוניאליות האירופיות בנות זמנם ולפרוייקט הקולוניאלי באמריקה, שקיבל תנופה בתקופה זו בחסותן של מדינות אירופה המערבית, ובכלל זה הרפובליקה ההולנדית.

התמונה העולה מניתוח חלקיו השונים של החיבור מצביעה על יחסו האמביוולנטי של מנשה בן ישראל לקולוניאליזם האירופי ולילידי אמריקה, וניתן ללמוד ממנה על התגבשותה של זהות יהודית-ספרדית מורכבת בתקופה זו, שהיתה בעלת זיקות משמעותיות לאירופה ולקולוניאליזם מחד גיסא, אך יצרה נבדלות יהודית מהחברה הנוצרית, מאידך גיסא. תהליך זה של הבניית הזהות הדתית והאתנית של חברי הפזורה הספרדית המערבית דיון במפגש בהקשר לשיח על 'העולם החדש' וליחס לתהליכים הפוליטיים והחברתיים שהתרחשו באירופה המערבית במהלך המחצית הראשונה של המאה השבע-עשרה, בעת שהחלו יהודים מפזורה זו להתיישב באמריקה ולייסד את קהילותיהם היהודיות במושבות האירופיות שבה.